

Az eltűnt nyomok idejében

Zonda Tamás: *Kisvizit.*

Összegyűjtött versek, emlékek

ALFÖLDY JENŐ

A *Kisvizit* könyvcím a kórházakban ismertebb *nagyvizit* játékos ellentéte: a betegszemlére nem vonul föl az egész részleg, vagyis „az osztály”, a főorvostól az alorvoson át a gyakornokig, s a főnővértől a pályakezdő kishővérig, csupán az éjszakai ügyeletes járja végig a kórtermeket, és nem a beteg feje fölött tanácskozik a stábjával, hanem négy szemközt kérdezi meg a betegtől: hogy vagyunk, hogy vagyunk, Pista bácsi? – és bizony mondom, ettől máris jobban van Pista bácsi, hát még, ha meg is hallgatják, hogy mi fáj, mi hiányzik.

A költészet is efféle intim viszonyt teremt lélektől lélelig. Az egyénről és az egyénnek szól, még a látszólag „személytelen” lírában is. Zonda Tamás főhivatása az ideg- és a lélekgyógyászat, tudományos nevén a neurológia és a pszichiátria. „Második főhivatásának” a költészetet választotta, és ez a párosítás már önmagában fölkeltheti érdeklődésünket: mindkét tevékenység a lélek tanulmányozásán alapul, bár módszertanuk egymással ellentétes, az egyik tudományos, a másik művészi eszközökkel dolgozik. A tény, hogy Zonda Tamás emberi voltunk alighanem legtitokzatosabb területén, az ideg-, elme- és lélekgyógyászatban dolgozott nyugdíjaztatásáig, föltételezi, hogy tud valamit az emberről, amit mi, „civiliek” csak jól-rosszul sejtünk. Ez nem jelenti azt, hogy az orvosi lélektan mindenestül egzakt tudomány: minden beteg más, ennek megfelelően nincs abszolút megbízható diagnosztika és gyógymód, s az orvos éppúgy igényli az intuíciót, mint a vers- vagy a novellaírás, ezért módszertani értelemben is van hasonlóság a lélektan és a költészet között.

Nélkülözhetetlen mindkét területen az önismeret is. Úgy gondolom, hogy a betegével foglalkozó lélekgyógyász elsőszámú összehasonlítási alapja a saját, személyes emlékeinek és lelki tapasztalatainak a tömege. A kóros esetekhez képest *viszonylag* ő az ép és egészséges lélek (akkor is, ha a modern élet neurotikussága mellett külön bejárható foglalkozási ártalmak terheit is cipeli). E viszonylagosság ellenére, az összehasonlításban a sajátjától kórosan eltérő viselkedésformákat, érzelmeket vagy kényszerképzeteket kell tárgyilagosan megítélnie és orvosolnia. Mivel ő is ember, és nem abszolút viszonyítási pont, képesnek kell lennie arra, hogy saját neurózisaitól függetlenítse magát, és ki tudja kapcsolni őket.

Fokozott érzékenysége segíti őt egyik legfontosabb adottságában: az empátiában. (E szónak sajnos nincs jó magyar megfelelője, a „beleélés”, „beleérés” idéetlen, az „átélés” vagy az „együttérés” kevés, az „azonosulás” pedig sok; maradjunk az empátiánál – a szimpátiához hasonlóan magyar szónak vehetjük.) Sok mindenre kell ügyelni lélektanról beszélve, mert már a „normális” fogalma is viszonylagos. Nem tudhatjuk pontosan, ki mikor és mennyiben viselkedik, vélekedik, vagy ítélkezik „normálisan” az emberi társadalomban, ahol egyáltalán nem minden érdemi meg ezt a jelzőt, ami általánosan elfogadott; így értem József Attilát, amikor azt írja a *Kész a leltárban*, hogy „okos urak között játszottam a bambát”. Zonda Tamás honlapján találtam a megszívlelhető gondolatokat: „Bajban vagyok ezzel a világgal. Már-már elviselhetetlen a zaj, a hangzavar, a csend hiánya”. Egy másik nyilatkozatában olvasom: „Az egyre magányosabbá váló, atomizálódó ember kiégett, érzelmileg üres, nincs ideje gondolkodni (...) Valamivel kell hát pótolni az űrt”. A sok évtizedes ideg- és elmeorvos tapasztalattal fölvértezett Zonda nem a beteg, hanem az orvos oldaláról beszél, és ugyanoda jut, mint legnagyobb költőnk. Ezzel a tanáccsal zárja eszmefuttatását: „Legyünk bölcsen rezignáltak”. De amit még hozzátesz, azt az orvos mondja: „Pácienseimmel mindig igyekszem elfogadtatni és megértetni, sőt gyakorolni a pozitív gondolkodást. (...) Bőrünkben nem lehet kibújni, de elfogadtatni önmagunkat igenis meg lehet tanulni”. Szükséges ez a költészetben is, amikor a nagy nyilvánosságnak nem József Attila utódai, hanem rongy bohócok és konzumideológusok mondják meg, hogy mi normális, és mi nem.

Tanulságos az, amit a verseket és novellákat egyaránt tartalmazó kötet, a *Kisvizit* legjobb lapjain olvashatunk. Zonda Tamás személyes emlékei, apjának erdélyi eredete, a Trianont és a két világháborút követő évtizedeinek családi megpróbáltatásai, az író gyerekkori élményei, betegeinek szenvedései vagy éppen anekdotába illőn komikus-tragikomikus történetei életszerűbben vallanak az élet- és lélekismeretéről, mint ami szaktanulmányokban leírható. A hatvanas évek óta (főként a dramaturgiai és a rendezői divatokban) elharapódzott „kegyetlen” látásmódnak

nem híve Zonda Tamás – én inkább a főntebb emlegetett empátia-elv követőjének látom, bár a háborús, az 1956-os vagy a foglalkozásából eredő tapasztalatainak pontos leírásához neki is szüksége van bizonyos „könyörtelen” pontosságra ahhoz, hogy szembenézzen a fizikai és a pszichikai valósággal, amely telis-tele van rémségekkel. Az elmélkedésre, aforisztikus gondolati summázásokra hajlamos költő és író, úgy érzem, amennyire lehet, sok mindentől megkíméli az olvasót, amikor saját világának valóságanyagából merít, máskülönben könnyen a horror-irodalomban találná magát. De versei szerencsére nem csupán a lélekgyógyászat melléktermékei vagy metaforikus leírásai – naturalizmustól nem kell tartani, egy átlagos mai kalandfilmben sokkal több vér, agyvelő és hányadék folyik, mint az ő írásaiban – igaz, a képernyőn elpukkant jelenetek jóval gyorsabban felejthetők, mint az általa megírottak.

A hátsó borítón kiemelt versrészlet merész kijelentést tartalmaz: „Nincs nyom mögöttem / de megyek / nincs magasság fölöttem / de térdelek”. Indokolt, hogy Proust híres regénycímét (*Az eltűnt idő nyomában*) megfordítsam: „*Az eltűnt nyomok idejében*”. Mostanában olyan költők tűnnek el a köztudatból, mint Kálnoky, Vas István, Csanádi Imre, hogy csak három példát említek... Zonda Tamás idézett versénél maradva, az egymással párhuzamba állított gondolatok önellentmondással jellemzik az eddig megtett életutat és a költői eszméletet. Az, hogy „nincs nyom mögöttem / de megyek”, helyzetjellemezés a költőként megtett út jelöletlenségéről az irodalom térképén. Fogadtatása nem igazolta vissza „lépéseit”, amelyeket az irodalom homokmezején megtett, de rendületlenül halad előre a maga csapásán, nem azért, hogy a „nyomolvasók” dolgát megkönnyítse, hanem mert „mennie” kell – *navigare necesse est*; be kell töltenie költői rendeltetését. A másik gondolat megindokolja, miért vállalja ezt az alázatot. Hitre akkor is szüksége van, ha nem kap visszaigazolást, ha üres fölötte a magasság, ha kétségessé vált a gondviselés. Költői nyelven ez a prózában kifejtett „bölcshözjárás” értelme. Ne a *nihil* uralmát ismerjük el, hanem adjunk neki tartalmat saját létünkkel s az egész lét valamelyes megértésével. Olyan emlékek feldolgozásával például, amit egyik novellájában Zonda az első szerelméről örökített meg, amely időben egybeesett közös nemzedékünk, az 1940 táján születettek legfőlegelőbb történelmi tapasztalatával, a forradalommal.

Amennyire meglelhetjük Zonda Tamás verseiben az alázatra alapozott öntudatot, ugyanannyira észrevehetjük markáns visszajelzéseit a társadalomnak, amelynek erkölcsi káosza felháborítja és hol szolidan ironikus, hol vitriolos megállapításokra készíti. Gyanakvó a kétértelműségekkel és a tetszetős hazugságokkal szemben, amelyek a közéletet előzönlítették, s utolsó negyed évszázadi történelmünket a gondolat útjáról nem egyszer az ösztönök ősbözőtósába terelték. Ennek hol ősoka, hol következménye a

félelem és a szorongás, melyből oly sokféle tévúton próbálnak kivergődni betegek és „normálisak” egyaránt. „Tajtékos félelem / úszik be látcsövembe”, írja, s mint aki érzi, hogy túlzottan közvetlen önkifejezés ez, a natúr valóság szava, hozzáteszi: „Nem is vers ez, / csak a vérem folyik...”

Úgy vélem, az orvosi leleteket és megfigyeléseket csak mértékkel tekinthetjük a társadalmi bajok irodalmi értékű metaforáinak, bár ismerünk jó néhány híres példát arra a képes beszédre, amely az erkölcsi romlás jeleit a társadalom „fekélyeinek”, az élősdiek tetteit „fertőnek” és a rágalmazás propagandáját „tébolynak” nevezi – de ezek a trópusok mára jórészt kifáradtak a hiábavalónak bizonyult használatban. Ha nem másért, azért, mert az erkölcsileg alig különböző ellenfelek kölcsönösen vagdossák egymáshoz ezeket a szóképeket, legyen bár szó a rothadó imperializmus kórokozóiról vagy a kommunizmus kísértetéről, amellyel – Európának különösen a keleti felén – legjobban a kizsákmányoltakat lehet ijesztgetni. Ám ha valaki lelki sérültek valóságos betegségeivel találja szemben magát rendszeresen, mint Zonda Tamás, akkor könnyebben megtalálja az idegkörtan és a társadalmi élet – vagy éppen a tömeglélektan – analógiáit, mint aki csupán hangzatosan képviseli a maga jól fizető érdekcsoportját.

Zonda Tamás az erőszak, a szeretethiány és a lelki nyomorúság megfigyelője és kritikusa, aki, Kosztolányival mondva, hivatásszerűen „gondolkodik a kokainistán”, és egyúttal „gondolkozik az okain is tán”. Társadalmi tapasztalatait saját közérzetének képszerűen pontos kifejezésével is rögzíti, nemcsak a betegekével. Versei akkor fognak meg legjobban, ha *bánatát páncéllá kovácsolja*, s amikor abban reménykedik a kétségbeeséssel határosan, hogy „túlélem talán saját történetem”. *Szonettek évada* című versében olvasom ezeket, s úgy értelmezem, hogy a versírást ezúttal az önfegyelem és a tömegkultúra elleni önvédelem eszközüül használja. Szonettet az ír, akit nem vonzanak az antilíra különféle megnyilvánulásai, hanem igyekeznek ma is szolgálni a humánus értékeket. Ám a hagyománytisztelő Zonda Tamás meglehetősen iróniával kezeli azt a líratípust is, amely csakis a szabályos formák aggályos betartásával véli bizonyítani illetékességét. Erről tanúskodik a *Licencia poetica avagy töredék egy szonettkoszorúból*. Születtek már közérdekű remekművek a tizenkilenc éves József Attila mintaadónak tekinthető kompozíciója óta (*A kozmosz éneke*), és Zonda szerencsére nem a szonettkoszorúk szerzőivel, hanem a bravúroskodást elváró esztétikai elvekkel vitázik. Zonda Tamás a maga szonettkoszorújának induló, de a negyedik szonett végén félbemaradó ciklusában arra törekszik, hogy bebizonyítsa: illetékes a szerkesztővel folytatott vitára, mert ő is képes arra, amit másoknál méltányolnak. Szándéka főként Ladányi Mihály költészetéből ismerős nekem – ő írt „szabályos” szonettet a klasszikus formák sznobjai vagy vélt sznobjai ellen. Általában Zondának is sikerül ez a tréfás-malíciózus esztéta-kioktatás, főként az ilyen

részletekben: „Fejem dacos, kérges agyam meg dőre: / teszek én mától minden szerkesztőre, / s írok komoly, gyermeki kedvvel: // hüvelyéből kirántom most a kardot, / írok azértis egy kis avant-gardot!”

A *Szilveszter, csend (Babitsra emlékezve)* ékes bizonyossága annak, hogy Zonda Tamás egyáltalán nem sérti a hagyományokat, s a lelkében lakozó, sok összetevőjű kételkedés nem a verset magát kezdte ki, ellenkezőleg, ez a legjobb fogódzó a létfilozófiai „Mégis” megőrzéséhez. A nihiltól eljutott „a Semmi hiányáig”, s ez a különös logikai kanyar a lét értelméhez vezet vissza. Babits *Ősz és tavasz között* című remekére hivatkozva. Kérdő-kétkedő formában is létigenlő álláspontot harcolt ki magának filozófiai szempontból is igényes versében. „S minden, mi egyszer létrejött / saját tökéletességébe is öltözött, / lett ön maga célja s indoka: egyedi, / mely létezését csak ennek köszönheti?” – Hiszen a vers, legyen bár klasszicizáló vagy „avant-gard”, nem más, mint a mindenben a tökéletlenséget észrevevő elme törekvése a tökélyre.

Szellemes a *Sakk-szonett*: „komoly, gyermeki”, hogy a főntebb említett szonettkoszorú-töredékben el is várta magától. A sakktáblán nincs pardon, a szabályokat be kell tartani, de a képes beszédben a törvény is megcsavarodik: a szerző nem a mérkőzés egyik feleként, hanem a bábuk helyébe képzele magát, s ebből a nézőpontból már „álnok tisztáltozó” és „hiéna cselszövés” zajlik a táblán, és „Valaki lép velünk kegyetlenül”. Az élet sakktábláján szerzett keserű tapasztalataira utal: olyan esetekre, amelyekben „foszló krizantémok / árokba, halomra löve” tolnak emlékezetébe (*Halottak napján*). Másutt „bizarr nyelvtanával a század / otrombán kioktat, lefogja számat” (*Konok csatában*) – a találó helyzetjelentések bőven folytathatók. A szerelmes versek alaphangja is a kétely, a másik vállalását ki nem kezdő, de a közérzetet föl nem oldó: „talán elvesztem / vagy most kerültem elő?” – az önfeledés jó mámorából nem boldog az ébredés.

Versparódiáit nem mindig érzem találónak, de egy már-már divatosnak nevezhető műfajban, illetve műformában, a haikuban, úgy érzem, nagyot alkotott: csupa háromsorosból álló ciklusa remek aforizmákat tartalmaz; és szerencsésen ölelkezik benne a költészet és a filozófia. A meditáció az erőssége – benne szövetkeznek a gyakorlati lélektanban szerzett tapasztalatai az egyéni létezéséből származó érzelmeivel s a megtalált, pontos szavakkal.

Az „Alig éltem s már öreg vagyok, / akartam, nyomot alig hagyok” költői túlzása is közérdekű, mert következménye nemcsak személyes, hanem társadalmi látélet is: „kibuggyan szájamon a félelem, / így tűnök el majd védtelen...” – miért nem fordulhat jobbra közérzetünkbl a József Attila-i hangulatú számvetés?

(Madách Irodalmi Társaság, Budapest, 2013)